

УДК 930.1:[62+338.45.01(477)“1939/1945”

Ващенко С. В.

ВНЕСОК КОНСТРУКТОРСЬКИХ КОЛЕКТИВІВ ДОБИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ВІДБУДОВУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Подається огляд історіографічних праць, які змальовують вплив здобутків військової промисловості періоду Великої Вітчизняної війни на відбудову народного господарства УРСР.

Будь-яке питання, пов'язане з історіографією, – є досить клопіткою працею, особливо коли воно стосується, на перший погляд, зовсім різних за своїм призначенням галузей, наприклад, як народне господарство та військова промисловість. Окрім того, наше дослідження поєднує в собі різні наукові сфери, а саме: історичну, технічну та економічну.

Дослідженню обраного для аналізу питання приділялася недостатня увага, адже у працях науковців, діяльність конструкторів, як правило, розглядалася у військовому аспекті. Хронологічні рамки даного дослідження охоплюють 1943–1950 рр. У цей період відбулися переломні події у Великій Вітчизняній війні, а також початок та завершення відбудова народного господарства УРСР. Науковці більше приділяють увагу військово-технічним здобуткам воєнного періоду, а період відбудови аналізують менш детально, тому обрана тема є актуальною.

Виокремлена нами проблема в історіографії, як правило, опрацьовувалася з точки зору військових досягнень у воєнний період, а відбудова досліджувалася, як власне процес, у якому було упущено характеристику принципів відродження народного господарства країни.

Ключові слова: *науково-технічний прогрес, історіографія, відбудова, народне господарство, конструктор, упровадження, автобіографія, танк та трактор.*

Злет воєнно-конструкторської думки учених періоду Другої світової війни неминуче мав бути використаним у післявоєнний період. Могутній інтелектуальний потенціал, напрацьований ученими, знадобився і в такий час, як відбудова народного господарства України. Це стосується імен славетних конструкторів військової техніки, таких як Ж. Котін, М. Духов, І. Трашутін та Є. Патон. Конструктори Ж. Котін, М. Духов – відомі розробники важких танків, Є. Патон – відомий винахідник автоматичного зварювання для танків, а І. Трашутін – один із винахідників легендарного двигуна В–2, “серця танків”.

На жаль, до сьогодні не надавалося належної уваги внеску військових конструкторів у розвиток мирної техніки. Істориків більше цікавила діяльність видатних конструкторів, яка була направлена на розробку в першу чергу зброї, тому дослідження історіографії даного питання має важливе значення для розвитку історичної науки.

Метою написання *статті* є дослідження історіографії, пов'язаної з питанням відбудови народного господарства країни за допомогою військово-технічних здобутків, отриманих у ході Великої Вітчизняної війни.

Основним джерелом дослідження є біографічні твори радянських конструкторів: Ж. Котіна, М. Духова, Є. Патона, І. Трашутіна. Досить детально описують життєвий і творчий шлях відомих конструкторів у своїх працях М. Картошов [4], А. Макар [6], М. Матійко і О. Коренной [7], С. Островська [8]; Є. Патон, С. Островська [9], М. Попов [10], В. Сергійчук [11;12], К. Хренов[13].

Також складовою досліджень виступають праці, пов'язані з описом історії діяльності підприємств: Харківського тракторного заводу (ХТЗ), Харківського паровозобудівного заводу (ХПЗ) та Челябінського тракторного заводу (ЧТЗ), який, хоч і не знаходився на території України, але через евакуацію деяких українських підприємств в місто Челябінськ та підпорядкування їх ЧТЗ має велике значення для дослідження. Із цими заводами пов'язано більшість військових досягнень, а також ініціатив упровадження деяких військових нововведень у виробництво мирної техніки. Цю проблему порушували такі дослідники: П. Березкін, Е. Бондич [1], В. Біблік [2], М. Буденний [3], О. Кріцин [5]. Таке зацікавлення пов'язане саме з тим, що використання доробку конструкторів зброї у мирних зразках техніки викликане, насамперед, потребою в просуванні продукції підприємствами.

Дослідження аналізованої проблеми через свою специфіку потребує поділу на кілька напрямів історіографії. Для систематизації інформації наявний історіографічний доробок поділяємо на дві групи. До першої групи належать книги, написані в радянський період, а до другої течії – в незалежній Україні.

До першої групи належать праці П. Березкіна, Е. Бондича [1], О. Кріцина [5], М. Картошова [4], А. Макара [6], М. Матійка і О. Коренного [7], Є. Патона та С. Островської [9], М. Попова [10], В. Сергійчука [11; 12], К. Хренова [13]. Дані праці були написані в радянський період. За часів тоталітарної системи впливу технічних досягнень, отриманих в ході війни, на відбудову народного господарства УРСР не було наділено достатньої уваги. Це пояснювалося загальною засекреченістю підприємств, але згодом дане питання почало отримувати все більший розвиток, спочатку це питання піднімалося дослідниками життєвого та творчого шляху військових конструкторів, наприклад М. Поповим [10] та В. Сергійчуком [11; 12], в яких Ж. Котін та М. Духов подаються не лише корифеями танкобудування, а й одними з головних конструкторів тракторобудування.

Більш детальноше дану проблему почали досліджувати саме в сучасній Українській державі, за переходу від тоталітарного режиму до демократичного, розсекречення важливої кількості інформації та бажання деяких підприємств асоціювати себе з військовими підприємствами. Все це дало поштовх на всебічний розвиток даного питання, дану групу

представляють книги В. Бібліка [2], М. Буденного [3].

Для дослідження питання впливу науково-технічного прогресу під час Другої світової війни на відбудову народного господарства УРСР слід синтезувати матеріали, пов'язані з історією діяльності підприємства, що допоможе дослідити, які військовою технічні досягнення були використані в процесі відбудови народного господарства країни.

Про розробку конструкторами танків-тракторів можна дізнатися з біографічних повістей, але в таких роботах інформація обмежена. До книг із відповідною інформацією належить праці В. Сергійчука, Н. Поповата, М. Картошова [4]. Спочатку подаються біографії дослідників, потім винаходи.

В. Сергійчук у своїй книзі "Микола Духов" [11; 12] описує процес створення та розвиток радянських танків, особистий вплив М. Духова на розвиток танкобудування в СРСР. Цікавим є те, що ця книга є біографічною повістю про М. Духова, його життєвий і творчий шлях та його вплив на такі дві галузі машинобудування, як танкобудування та тракторобудування, описується його робота над розробкою легендарних танків KB та IC, а також невідома інформація для широкого загалу: про участь конструктора у створенні новітнього трактора С-80 та потужного трактора С-140, які випускав ЧТЗ для потреб народного господарства країни.

Отже, вплив М. Духова на тракторобудування був не меншим, ніж на танкобудування. Цікаво, що досвід створення трансмісії для танків був використаний у тракторі С-80 і довгий час був незмінний, аж до моделі Т-170.

Наступна праця В. Сергійчука про Ж. Котіна, колегу М. Духова, та його роль у створенні важких танків KB та IC [10]. Автор розповідає про досягнення Ж. Котіна в танкобудуванні, описує його як творця KB та IC, відзначає його вплив на організацію виробництва танків у Танкограді. У цій праці розповідається про отриманий досвід Ж. Котіна спочатку при створенні військової техніки, а потім – тракторів КТ-12 та К-700. Ніде у світі не було аналогів КТ-12, тому не дивно, що, враховуючи досвід у розробці тяжкої гусеничної техніки, створення цієї машини довірили саме Ж. Котіну. Основною передумовою створення такого класу техніки стало те, що в УРСР для відбудови народного господарства потрібна була велика кількість деревини, а лісова промисловість не могла дати її в необхідних обсягах у зв'язку з відсутністю потужної лісозаготівельної техніки, тому було створено цю машину. Як паливо вона використовувала деревину, що була в достатній кількості у районі, лісозаготівель та для економії інших видів палива.

Отже, КТ-12 була не лише першою машиною мирного призначення розробки Ж. Котіна, а підтверджує те, що досвід, отриманий у ході

війни, може бути використаний для створення першого у світі такого типу трактора. Цікаво, що на основі КТ-12 була створена потужніша техніка, яка щей використовувалася, як військові тягачі.

У праці М. Картошова [4] “Світло золотих зірок”, яка є біографічною книгою про життєвий та творчий шлях видатного конструктора дизельних двигунів І. Трашутіна, описано історію розробки двигуна В-2, який у різних модифікаціях використовувався в танках БТ, КВ, Т-34 та ІС. Можна прослідкувати еволюцію даного двигуна протягом періоду Великої Вітчизняної війни. В одному з розділів згадується про те, що у деяких конструкторів уже назрівала ідея використання двигуна В-2 для потреб народного господарства СРСР, але вона не отримала втілення, бо всі науковці працювали над створенням новітнього дизеля як для військової техніки, так і для мирної. Тому цей задум допомогли реалізувати робітники. Головний конструктор С. Музікусіз Середньої Азії, розповів історію про те, як робітниками було перероблено двигун В-2, для потреб земснаряду. Уже на найближчих зборах конструкторського бюро на ЧТЗ під керівництвом Івана Яковича було запропоновано використати для потреб народного господарства країни дизель В-2. Ця ідея дуже сподобалася І. Трашутіну, він дав завдання на розроблення стратегії використання цього двигуна в народному господарстві. І. Трашутін розумів, що для створення новітнього двигуна необхідно багато часу, а для впровадження його у виробництво – ще більше. Так “двигун перемоги” було прийнято на варту тепер народного господарства країни. Цікаво, що на основі цього двигуна пізніше було створено нові розробки, які використовувалися в різних галузях народного господарства: при побудові річкових суден, на залізничному транспорті і навіть в літакобудуванні.

Дуже важливою є книга “Історія двигунобудування на ХПЗ–заводі імені Малишева 1911–2001 рр.” за редакцією М. Буденного [3]. У цій роботі поставлений акцент на розкриття здобутків ХПЗ у створенні двигунів та їх вплив на машинобудування не тільки УРСР, а й усього СРСР. Найдетальніше описано одне з найважливіших відкриттів військових конструкторів – двигун В-2. Хоч цей двигун був створений на основі авіаційного двигуна у 30-х роках, але він не застарів навіть протягом Великої Вітчизняної війни, щоправда неодноразово модернізувався, крім того, мав різні модифікації для танків БТ, Т-34, КВ та ІС. Книга відображає бажання науковців досліджувати розвиток саме лише військової сфери, адже про мирне використання такого двигуна є лише одне речення: “Після війни дизелі цього сімейства стали застосовуватися і в народному господарстві” [3, с. 77]. У цій праці якнайкраще відображається питання, пов’язане з використанням військової техніки у відбудові народного господарства. Одним реченням було окреслено вплив В-2 на відбудову, хоча військовим

його здобуткам та історії створення і розвитку приділено достатню увагу. Такий короткий факт мотивує науковців до пошуку шляхів подальшого застосування двигуна В–2. Праці М. Картошова та М. Буденного доповнюють одна одну: в одній розповідається про двигун В–2 з точки зору його модифікацій, а в книзі М. Картошова розкривається процес вирішення поставлених проблем перед дизелебудівниками.

У книзі В. Бібліка “Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе” [2] розкривається період відродження ЧТЗ, початок відновлення технологічного процесу розробки власного дизеля для трактора на основі військового авіаційного двигуна та зміни в процесі виробництва тракторів.

Книга “Челябінському тракторному заводу імені Сталіна 20 років” О. Кріцина [5] цікава тим, що саме ЧТЗ став основним заводом під час війни, який втілював увесь технічний потенціал та створював зразки новітньої військової техніки, удосконалював засоби їхнього виробництва. Більшість планів модернізації були розроблені та вперше уведено в дію саме тут. ЧТЗ під час війни став основним заводом по випуску танків тому, що західна територія СРСР, у тому числі й УРСР, була окупована. Інший промисловий центр західного району – РРСФ опинився під окупацією або загрозою окупації, тому основні потужності машинобудування були евакуйовані на схід СРСР – за Урал та в Сибір.

Цікавою книгою є “Трактори ЧТЗ” авторів П. Березкіна, Е. Бондича [2], яка характеризує і описує продукцію ЧТЗ, а також славетні трактори М. Духова С–80 та С–140. ЧТЗ відіграв важливу роль спочатку у війні, а згодом, після переходу промисловості на виробництво мирної продукції, став одним із стовпів відбудови економіки країни.

Важливі праці для даного питання ми знаходимо в працях А. Макара [6], М. Матійка і О. Коренного [7], С. Островської [8], Є. Патона та С. Островської [9], К. Хренова [13]. В них розповідається про Є. Патона, його життєвий шлях, технічні відкриття, описується вплив автоматичної зварки на військову та мирну промисловість.

Опрацьована наукова література дозволила автору дослідити процес формування основних рис відбудови народного господарства УРСР. Дані риси мають важливе значення для дослідження процесу впливу військових конструкторів на відбудову економіки УРСР. На основі даного матеріалу виявлено, що потрібно досліджувати науково-технічні здобутки періоду Другої Світової війни не тільки з точки зору їх внеску в перемогу над гітлерівцями, а й подальший розвиток цих здобутків та не забувати про причину такої близької співпраці мирної та військової економіки, пов'язаної з процесом відбудови та початком холодної війни, коли кожне підприємство повинне було випускати як мирну, так і військову продукцію.

Використані джерела :

1. *Березкин П. Н.* Тракторы ЧТЗ / П. Н. Березкин, Е. А. Бондич. – Москва–Свердловск: Машгиз, 1957. – 103 с.
2. *Біблік В. В.* Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе. (Сторінки історії) / В. В. Біблік. – Х. : Прапор, 2008. – 260 с.
3. *Буденный М. М.* История двигателестроения на ХПЗ-заводе имени Малышева 1911–2001 гг.: историко-технические очерки о двигателях и их создателях / А. В. Быстриченко [и др.]; гл. ред. М. М. Буденный. – Х. : Митець : ГП ГП “Завод им. Малышева”, 2001. – 480 с.
4. *Картошов Н.* “Свет Золотых звезд” / Н. Картошов. – Челябинск : Южно–Уральское книжное издательство, 1979. – 121 с.
5. *Крицын А. И.* Челябинскому тракторному заводу имени Сталина 20 лет / ред. коллегия А. И. Крицын ; отв. ред. и др. – Челябинск : Изд. БТИ и отд. ВНИТОМАШ на ЧТЗ, 1953. – 101 с.
6. *Макара А. М.* Патон Євген Оскарівч. Вибрані праці / [ред. колегія : чл.-кор. АН УРСР А. М. Макара (відп. ред.) та інші. – К. : Наук. думка, 1970. – 456 с.
7. *Матійко М. М.* Євген Оскарівч Патон (Видатний вчений, спеціаліст у галузі зварки і мостобудування, Герой Соц. Праці (1870–1953)) / М. М. Матійко, О. І. Коренной. – К. : Держтехвидав УРСР, 1961. – 120 с.
8. *Островська С. А.* Герой Соціалістичної праці дійсний член АН УРСР Є. О. Патон. До 75-річчя з дня народження / С. А. Островська, Є. О. Патон. – К., 1946.
9. *Патон Е. О.* Скоростная автоматическая сварка под слоем флюса. Достижения за последние три года / Е. О. Патон, С. А. Островская. – Свердловск–Москва : Машгиз, 1944. – 47 с.
10. *Попов Н. С.* Котин Жозев Яковлевич, о нем. Конструктор боевых машин / авт. кол. : Н. С. Попов и др. – Л. : Лениздат, 1988. – 382 с.
11. *Сергійчук В. І.* Микола Духов. Біографічна повість / В. І. Сергійчук. – 2 вид., доп. – К., 1988. – 206 с.
12. *Сергійчук В. І.* Микола Духов / В. І. Сергійчук. – К. : Поліграфкнига, 1975. – 160 с.
13. *Хренов К. К.* Сборник трудов по автоматической сварке под флюсом / [ред. коллегия: действ. члены АН УССР Е. О. Патон (отв. ред.) К. К. Хренов и канд. техн. наук Б. И. Медовар. Т. 1]. – К. : изд. и тип. Изд-ва Акад. наук Укр.ССР, 1948. – 319 с.

References :

1. *Berezkin P. N.* Traktory ChTZ / P. N. Berezkin, E. A. Bondich. – Moskva–Sverdlovsk : Mashgiz, 1957. – 103 s.
2. *Biblik V. V.* Harkivs'kyj traktornyj zavod im. S. Ordzhonikidze. (Storinky istorii') / V. V. Biblik. – H. : Prapor, 2008. – 260 s.
3. *Budennyj M. M.* Istorija dvigatelestroenija na HPZ–zavode imeni Malysheva 1911–2001 gg.: istoriko-tehnicheskie ocherki o dvigateljah i ih sozdateljah / A. V. Bystrichenko [i dr.]; gl. red. M. M. Budennyj. – H. : Mitec': GP GP “Zavod im. Malysheva”, 2001. – 480 s.
4. *Kartoshov N.* “Svet Zolotyh zvezd” / N. Kartoshov. – Cheljabinsk : Juzhno–Ural'skoe knizhnoe izdatel'stvo, 1979. – 121 s.
5. *Kricyn A. I.* Cheljabinskomu traktornomu zavodu imeni Stalina 20 let / red. kollegija A. I. Kricyn ; отв. red. i dr. – Cheljabinsk : Izd. BТИ i отд. VНИТОМАШ на ChTZ, 1953. – 101 s.
6. *Makara A. M.* Paton Jevgen Oskarovyh. Vybrani praci / [red. Kolegija : chl.-kor. AN URSR A. M. Makara (vidp. red.) ta inshi. – K. : Nauk. dumka, 1970. – 456 s.
7. *Matijko M. M.* Jevgen Oskarovyh Paton (Vydatnyj vchenyj, specialist u galuzi zvarky i mostobuduvannja, Geroj Soc. Praci (1870–1953)) / M. M. Matijko, O. I. Korenoj. – K. : Derzhtehvydav URSR, 1961. – 120 s.
8. *Ostrov'ska S. A.* Geroj Socialistychnoi' praci dijsnyj chlen AN URSR Je. O. Paton. Do 75-rihchja z dnja narodzhennja / S. A. Ostrov'ska, Je. O. Paton. – K., 1946.
9. *Paton E. O.* Skorostnaja avtomaticheskaja svarka pod sloem fljusa. Dostizhenija za poslednie tri goda / E. O. Paton, S. A. Ostrovskaja. – Sverdlovsk–Moskva : Mashgiz, 1944. – 47 s.
10. *Popov N. S.* Kotin Zhozev Jakovlevich, o nem. Konstruktor boevyh mashin / avt. kol. : N. S. Popov i dr. – L. : Lenizdat, 1988. – 382 s.

11. *Sergijchuk V. I.* Mykola Duhov. Biografichna povist' / V. I. Sergijchuk. 2 vyd., dop. – K., 1988. – 206 s.
12. *Sergijchuk V. I.* Mykola Duhov / V. I. Sergijchuk. – K. : Poligrafknyga, 1975. – 160 s.
13. *Hrenov K. K.* Sbornik trudov po avtomaticheskoy svarke pod fljusom / [red. kolegija: dejstv. chleny AN USSR E. O. Paton (otv. red.) K. K. Hrenov i kand. tehn. nauk B. I. Medovar. T. 1]. – K. : izd. i tip. Izd-va Akad. nauk Ukr. SSR, 1948. – 319 s.

VASHCHENKO S. V. *The constructive teams' contribution during the reconstruction of national economy of USSR in the course of World War II: historiography issues.*

This article highlights an overview of historiographical works that depict the impact of military industry achievements during World War II in rebuilding of the national economy of the USSR.

Any question related to historiography is rather troublesome work, especially when it concerns, at first glance, quite different in its purpose fields, such as national economy and military industry. In addition, our research combines different scientific areas, namely: historical, technical and economic.

The research question selected for the analysis was paid an insufficient attention, because the constructive teams' activity usually was seen in a military context in the works of scientists. The chronological scope of this study covers the years 1943–1950. During this period there have been a turning point in World War II, and the beginning and ending of rebuilding of national economy of the USSR. Researchers are paying more attention to military–technical achievements of the war period, but they analyze the period of reconstruction less detailed, so the chosen theme is relevant.

The problem that we singled out in historiography usually depicts in terms of military achievements during the war and the rebuilding investigated as the actual process, in which characterization has been lost principles revival of the national economy.

Key words: *technological progress, historiography, rebuilding, national economy, constructor, introduction, autobiography, tank and tractor.*

ВАЩЕНКО С. В. *Вклад конструкторских коллективов времён Второй мировой войны в восстановление народного хозяйства УССР: историография вопроса.*

Дается исследование историографических работ, которые описывают влияние достижений военной промышленности периода Великой Отечественной войны на восстановление народного хозяйства УССР.

Любой вопрос, связанный с историографией, достаточно хлопотливая работа, особенно когда он касается, на первый взгляд, совершенно разных по своему назначению отраслей, например, народное хозяйство и военная промышленность. Кроме того, наше исследование сочетает в себе различные научные сферы, а именно: историческую, техническую и экономическую.

Исследованию избранного для анализа вопроса уделялось недостаточное внимание, ведь в трудах ученых, деятельность конструкторов, как правило, рассматривалась только в военном аспекте. Временные рамки данного исследования охватывают 1943–1950 гг. В этот период произошли переломные события в Великой Отечественной войне, а также начало и завершение восстановления народного хозяйства УССР. Ученые больше уделяют внимание военно-техническим достижениям военного периода, а период восстановления анализируют менее подробно, поэтому выбранная тема является актуальной.

Выделенная нами проблема в историографии, как правило, прорабатывалась с точки зрения военных достижений в военный период, а восстановление исследовалось, как собственно процесс, в котором было упущено характеристику принципов возрождения народного хозяйства страны.

Ключевые слова: *научно-технический прогресс, историография, восстановление, народное хозяйство, конструктор, внедрения, автобиография, танк и трактор.*